

Mahmudov Zoirbek Tohirjon o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika institute Tarix yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada, yirik jadid adabiyoti vakili, o‘zbek adabiyotida ramanchilikning asoschisi Abdulla Qodiriyning ijodi haqida bayon qilinadi. Maqola orqali Abdulla Qodiriyning buyuk asarlari va bu asarlarning muvaffaqiyatlari haqida so‘z yuritiladi. Ko‘plab asarlariga sharh beriladi.*

Kalit so‘zlar: *“Baxtsiz kuyov” dramasi, “Juvanboz” hikoyasi, “Jinlar bazmi” hikoyasi, tarjima faoliyati, “O‘tkan kunlar” romani, “Mehrobdan chayon” asari, “felyetonlar qiroli”.*

Abdulla Qodiriy ijodiy faoliyatining boshlanishi XX asr boshiga to‘g‘ri keladi. “Sadoyi Turkiston” gazetasining 1914-yil 1-aprel sonida Abdulla Qodiriy imzosi bilan “Yangi masjid va maktab” sarlavhali xabar bosiladi. Bu bo‘lajak adibning matbuotdagi birinchi chiqishi edi. Oradan ko‘p o‘tmay Abdulla Qodiriy “To‘y”, “Ahvolimiz”, “Millatimga”, “Fikr aylag‘il” kabi she‘rlarni yozdi. Abdulla Qodiriy ijodining dastlabki namunalari millatparvarlik, ma‘rifatparvarlik ruhida yozilgan bo‘lib, jadidchilik g‘oyalari bilan sug‘orilgan edi. Muallif unda xalqning zabun holatidan kuyunib so‘zlaydi; turli maishiy dog‘lar sabab kirilgan yuraklarni adabiyot bulog‘ining pokiza suvi bilan yuvishga qaror beradi. Millatni ogohlik, uyg‘oqlik va fikrlashga chorlaydi. Adib ana shunday jadidona kayfiyatdagi asarlarida millatni ichdan yemiradigan illatlarni tanqid qiladi; xalqni o‘zligini anglashga, yangilikka chaqiradi.

Abdulla Qodiriy , Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi ta’sirida o‘zining “Baxtsiz kuyov” dramasi yozadi. Turkiston maishiy hayotidan olib yozilgan “Baxtsiz kuyov” dramasi Abdulla Qodiriy ijodining ilk davriga tegishli bo‘lib, sarlavhasidan keyin muallif uni “to‘rt pardali fojia” deb ataydi. Dramada hashamatli to‘y, ortiqcha sarf-xarajatlar va ularning ko‘ngilsiz oqibatlarini masalasi o‘rtaga qo‘yiladi. Unda maishiy turmushdagi illatlardan biri- isrof, to‘yda qiz uchun o‘rinsiz kata qalinlar solinishi, shariatc islomga amal etilmaslik natijasida bi oilaning barbod bo‘lishi ko‘rsatiladi.

“Juvanboz” hikoyasi, yozuvchining o‘zi e’tirof etganidek, “tatarlarda chiqib turg‘on hikoya va ro‘monlarga taqlidan” yozilgan edi. Hikoyada o‘qishni tashlab buzuq, shaltoq yo‘llarga kirib ketgan boyvachcha otasining mol-mulkini sovuradi, iqtisodiy jihatdan oilani sindiradi; ota-onani dog‘da qoldirib, oxiri jinoyatga qo‘l uradi, qamaladi...

“Juvonboz” va “Baxtsiz kuyov” lar mashqi tufayli yozuvchining qalami charxlanib bordi. Navbatdagi 1916-yilda yozilgan “Uloqda” hikoyasi bo‘ldi. “Uloqda” hikoyasi uslubi, bayon tarsi va pafosiga ko‘ra, avvalgi asarlaridan jiddiy farq qiladi. Hikoya, nomidan ham sezilib turibdiki, xalqning azaliy-qadimiy udumlaridan biri uloq haqida. Bunda uloq voqeasi beg‘ubor o‘zmir bola- Turg‘un tilidan hikoya qilinadi. Bu badiiy uslub hikoyaga ajib bir samimiyat baxsh etadi. Yozuvchi xolis turib, hodisalarga aralashmay, ularni bolaning toza nigohi orqali bor holicha tasvirlaydi.

Abdulla Qodiriyning “Jinlar bazmi” hikoyasi dastlab 1921-yilda “Sharq chechagi” jurnalida bosiladi. “Jinlar bazmi” ni adib “mavhum hikoya” deb nomlaydi. Bu bilan asarda bay6on qilingan voqea hayotda yuz bo‘lish-bo‘lmasligi tomonini e’tiborda tutadi. Aslida, badiiy adabiyot qalamga olinadigan voqea-hodisalar tasavvur mahsuli ham bo‘lishi mumkin. Biroq juda ko‘p odamlar jinlar va bu so‘z ko‘pligi bo‘lmish ajinalar to‘g‘risida gap ketganda, ularning borligiga ishonishmaydi. Holbuki, Qur’oni karimda jinlar to‘g‘risida ma’lumotlar beriladi,

yetmish ikkinchi suraning nomi “Jin” deb ataladi. Shuning uchun jinlarning borligiga har bir musulmon odam iymon keltirishi lozim.

Abdulla Qodiriyning 20-yillardan keying faoliyati asosan matbuot bilan bog‘langan: “Oziq ishlari” gazetasida muharrir, “Ro‘sta” nomli devoriy gazeta, “Ishtirokiyun”, “Qizil bayroq”, “Turkiston” gazetalari va “Inqilob”, “Kommunist yo‘ldoshi” jurnallarida ishlaydi. U “Mushtum” hajviy jurnalining asoschilaridan biri sanaladi. Abdulla Qodiriy vaqtli matbuotda yuzlab publitsistik maqolalar, hajviy asarlar yozdi. Uning asarlari matbuotda Julqunboy, Ju-boy, Dumbulboy, Dumbulnisa, Kalvak maxzum, Toshpo‘lat tajang, Ovsar kabi o‘nlab maxfiy imzolar bilan bosilib turadi.

“Kalvak maxzurning xotira daftaridan”, “Toshpo‘lat tajang nima deydir?” kabi hajviy asarlari bilan adib kulgusi “xarakter kulgusi” darajasiga yetdi. U ijtimoiy hayotni kuzatdi-insoniylik a‘moliga nomuvofiq voqealarga nisbatan turli yo‘sinda hajviy-tanqidiy munosbatlarini bildirdi. O‘z davrining ayrim adiblari bilan matbuotda bahslashdi “Jasorat-ayb emas”, “Shallaqi”, “O‘jar ko‘r” nomli maqolalari bahslar natijasi o‘laroq maydonga keldi. Abdulla Qodiriyga “O‘tgan kunlar”, “Mehrobdan chayon” romanlari shuhrat keltiradi. Adibning 1932-1934-yillarda zamonaviy mavzuda yozgan “Obid ketmon” qissasi 1935-yili alohida kitob holida nashr bo‘ldi.

Tabiiyki, adibning tarjimon sifatidagi faoliyatida A.P.Chexovning “Buqalamun” hikoyasini, Gogolning “Uylanish” pyesasi hamda dunyo adabiyotidan D.Didroning “Rohiba”(parcha), A.Dodening “Saodatli Avgustining aziz duosi”, E.Zolyaning “Lurd”(parcha), “Ruma”(parcha), “Evergard avliyoning karomati”, M.Tven “Dabdaba va tilanchilik”, “Muqaddas inkvizitsiya rohiblarining qiziq nayranglari”, “Rohiblar g‘aroyiboti”, E.Keyroshning “Peter Amaruning jinoyati”(parcha), V.Margertning “O‘rtoq”(parcha), S.J.Gusev-Orenburgskiyning “Kaxetinka” kabi asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qildi. Bu manbalar ham o‘zbek tarjimashunosligi tarixida o‘ziga xos qiymat kasb etadi.

Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar” romanini yozish bilan o‘zbek romanchilik maktabiga asos soldi. Yuksak talent egasi-yosh adib qalami ostidan chiqqan birinchi o‘zbek romani favqulodda bir muvaffaqiyat va shuhrat qozondi. Roman XX asrning 20-yillarida yozilgan bo‘lsa ham, uning bosilishi kechikdi. Boshidagi bir qancha fasl dastlab “Inqilob” jurnalining 1923-1924-yilgi sonlarida chiqdi. Keyin 1925-1926-yillarda har bir bo‘limi alohida kitob holida nashr etilib, qo‘lma-qo‘l bo‘lib o‘qildi. “O‘tkan kunlar” yozilgan davr o‘zbek xalqi uchun millatning erki, ozodligi, mustaqilligi, jahondagi o‘rni masalasi hayot-mamot ahamiyatiga molik edi. “O‘tkan kunlar” romani orqali yozuvchi xalqning milliy ong-u shuurini uyg‘otmoqchi bo‘ldi; unda “tariximizning eng kir , qora kunlari”-yurti mustamlaka balosiga griftor etgan keying noahil “xon zamonlari” dan bahs yuritdi.

Abdulla Qodiriy ikkinchi yirik asari “Mehrobdan chayon”ni 1928-yil fevralida yozib tugatdi. Roman 1929-yili Samarqandda bosilib chiqdi. Asarda xon zamonidagi xalqning hayoti, saroydagi kirdikorlar bilan birga muhabbatlik ikki yosh qalb egasi- Anvar va Ra’nolar ishqining ziddiyatli visol tarixini g‘oyatda ta’sirchan tasvirlaydi. Garchi bu roman mavzui ham XIX asr hodisalaridan keyingi “xon zamonlari” dan olingan, Turkiston hukumdorlarining keying vakili Xudoyorxon davridagi o‘zboshimchaliklarni ko‘rsatishga qaratilgan bo‘lsa-da, unda roman yozilgan davr ruhi kuchli. Asarni “Mehrobdan chayon” deb atash, ziyoli ulamolardan qahramon qilib tanlashdan murod muqaddas dargoh-sajdagohdan chiqqan, o‘sha dargohga nomunosib munofiq, qallob, tuban kimsalarga, hasadgo‘y, e’tiqodsiz kishilarga ishoradir.

Abdulla Qodiriy o‘zining hajviya, fleyton va kichik hangomalarini shartli imzolar bilan e’lon qildi. Uning Julqunboy, Mulla Julqunboy, Kalvak maxzum, Toshpo‘lat tajang, Dumbul, Ovsar, Shilg‘ay kabi imzolari mashhur. Bunday maxfiy taxalluslarni qo‘llash faqat Qodiriy yoki “Mushtum” chilargina emas, umuman, 20-yillar adabiy muhitiga xos xususiyatdir. Hayotning hajviy talqini, ijtimoiy turmushdagi nuqson-kamchiliklarni satira va yumor bilan tanqid etish 20-

30-yillarda ayovsiz ko‘rinish olgan edi. Goh to‘qima obrazlar, ba’zan aniq tarixiy shaxslarni tilga olgan holda hajviy asarlar yozilardi. Felyeton janri juda faol edi. Xususan, bu yo‘nalishda “Turkiston” gazetasi, “Mushtum” jurnalida yuzlab chiqishlar qilgan, “kuldurib yig‘latadigan, yig‘latib kuldiradigan” Julqunboy 1924-yildayoq “felyetonlar qiroli” nomini oldi. Adibning “Kalvak maxzumning xotira daftaridan” asari ikki qirrali keskir pichoqni eslatadi. Yozuvchi, bir tomondan, xurofot ildizlarini kesadi, ikkinchi tomondan, dinsiz jamiyat sari yuz tutgan kishilar dunyosiga Kalvak maxzumning ko‘zi orqali nazar tashlaydi.

“O‘tgan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari L.Bat va V.Smirnova tomonidan rus tiliga tarjima qilinadi. O‘z vaqtida Saidrasul Alizoda “Mehrobdan chayon” romanini tojik tiliga o‘girdi. Arno Shpext “O‘tgan kunlar” romanini rus tilidan qilgan tarjimasi orqali nemis o‘quvchilariga yetkazdi. Umuman olganda, adib asarlarining boshqa xorijiy tillariga tarjimalarini ham maxsus o‘rganish lozim. “O‘tgan kunlar” romani 2017-yil kuzida Afg‘onistonning “Karvon” nashriyotida bosilib chiqdi. Romanni arab imlosiga afg‘onistonlik journalist, ijodkor va tarjimon Muhammad Hasan To‘lqin o‘girdi. 2020-yili “O‘tgan kunlar”ni ingliz tiliga tarjima qilgan amerikalik tarjimon Mark Riiz e’tirofiga ko‘ra: “O‘tgan kunlar” romani bosh qahramoni “Otabek-jadid” edi. U yana ta’kidlaydiki, Abdulla Qodiriy o‘z romani orqali jadid sifatida o‘z zamonasida “kelajak avlodni yaqinlashib kelayotgan xavf-xatardan” ogohlantiradi ham.

Xullas, Abdulla Qodiriy asarlarining dunyo bo‘ylab tarqalish jarayonlari, tarjima, taqiq va talqinlari XXI asrda hamdavom etmoqda, Shuning uvhun hozirgi mavjud ilmiy-tahliliy asarlar yoniga dunyoning turli millatlari orasidan kelgusida yetishib chiqadigan qodiriyshunoslarning yangidan-yangi talqinlari qo‘shilishi tabiiy.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Jadidlar. Abdulla Qodiriy. Yoshlar Nashriyoti Uyi, Toshkent-2022y.
2. Jadidlar. Abdulla Qodiriy. “Zabarjad Media”, Toshkent-2022y.